

ÜKS FIKTSIOON, MÕNED FAKTID, VEIDI ARUTELU JA NATUKE SOOVMÕTLEMIST UUEST TSIRKUSEST

Kaja Kann

OMAtsirkuse juht ja õpetaja, MTÜ Eksperimentaalse Liikumise Keskuse asutajaliige

Hiljaaegu külastasime OMAtsirkuse trupiga ETV saadet “Terevisioon”. Küpsiseid näksides ja oma eetriaega oodates toimus järgnev vestlus tsirkuseartisti ja grimeerija vahel.

Grimeerija (G): “Mis on kaasaegne tsirkus?”

Tsirkuseartist (T): “Ee ...”

G: ”Sina ju tegeled sellega.”

T: “Jaa.”

G: “No mida sa seal teed?”

T: “Näiteks seisán káte peal ja káte all olevat punast vaipa tõmmatakse minu alt ára.”

G: “Aga kuidas sa seda teed?”

T: “Seismine toimub káte peal nii, et jalad on üleval ja vaipa tõmmatakse nii, et mina ikka seisán vaiba peal, et liigun vaibaga kaasa.”

G: “Miks sa seisad?”

T: “Ei tea, meeldib ja seda ma oskan.”

G: “Miks vaip on punane?”

T: “Sest see on kujund.”

G: “Mis on kujund?”

T: “Noh, kujund on miski, mis asendab midagi muud, on nagu millegi asemel.”

G: “Mille asemel?”

T: “Oh, nagu sümbol, mille puhul kaks erinevat asja tähendavad sama.”

G: “Miks seda tõmmatakse?”

T: “Seda tõmmatakse sellepärast, et see on kujund, see ei ole päriselt punane vaip, kus tähtsad inimesed kõnnivad.”

G: “Mis selle tähendus siis sinul on?”

T: “Ma ei tea, mulle meeldib olukord, kus punane vaip liigub ja mina seisan paigal.”

G: “Kas seda inimesele, kes ei tegele tsirkusega, kuidagi paremini kirjeldada ei saa?”

T: “Ee ...”

G: “Jah?”

T: “See ei ole tsirkuse, vaid inimeste üldise teadlikkuse küsimus.”

G: “Olgu, seletage palun, mis erinevus on vanal ja uuel tsirkusel, aga lihtsalt palun!”

T: “Üks oli enne ja teine on nüüd.”

G: “Vanasti näidati osavust ja jõudu, mida te nüüd näitate?”

T: “See kätelseisu trikk võiks väljendada lisaks osavusele ja jõule ka nutikust, üllatust.”

G: “Oh, ma ei saa ikka aru!”

T: “Uus tsirkus on see, mida ma praegu teen. Ma elan praegu ja mu mõtted ja teod tulenevad praegusest ajast. Minu mõtted on minu enda jaoks uued, seega teen iseendale uut värki.”

G: “Kas see võib olla kellegi jaoks vana?”

T: “Võib küll.”

Mis loom see uus tsirkus on?

Juba kümme aastat tagasi, kui OMAtsirkus tõi Kanuti Gildi SAALis lavale oma esimese lavastuse “Uneskõndijad”, küsis Postimehe ajakirjanik Tiit Tuumalu, mis loom see tsirkus on ja millega seda süüa. Tänapäevaks on kaasaegse tsirkuse olukord tunduvalt arenenum, kaasaegsem, mitmekesisem ning publikule nauditavam. Tegemist ei ole enam ammu kummalise loomaga, vaid täiesti arvestatava etenduskunstide osaga.

Uue tsirkuse algusajaks saab lugeda aastat 1970 ja alguskohaks Prantsusmaad. Uue tsirkuse tähtsuse eesmärgiks oli tuua tsirkus inimesele lähemale. Oluliseks muutusid lavastused tänavatel, erinevates avalikes ruumides ja mis kõige olulisem, sisse toodi narratiiv ehk lugu, mida räägiti füüsilises keeles. Loodi arenduskeskuseid ning alustasid koolid, mis ei olnud ainult harrastuslikud, vaid ka eriala- ja kõrgkoolid. Tsirkus ei olnud enam perekonnakeskne: isa õpetas lapsele trikke ja laps omakorda oma lapsele.

Uue tsirkuse (*nouveau cirque*) keskmeks tõsis sisu ja vormi vastandus. Traditsioonilisele tsirkusele omane tehnilise triki esitlemine peideti uues tsirkuses lookeskse vormi taha ära. 1980ndatel tegelesid paljud narratiivteatrid küsimusega, mida ma teen (sisu) ja kuidas ma seda teen (vorm). Hiljem tekkis ka küsimus kontseptsioonist ehk oluliseks sai küsimus, miks. Need kolm küsimust on paratamatult omavahel seotud ja nende suhe ei ole lihtne.

Tehnilised trikid, narratiiv ja tõeline tegu

Saab välja tuua kolm erinevat käekirja, mis kõik paralleelselt toimivad nii Euroopa kui ka Ameerika tsirkuses.

- Lavastused, kus tehniline trikk ja selle sooritus on peamine. Taolised lavastused ei tegele looga, vaid presenteerivad keha valdamise kunsti. Lavastused meenutavad numbrikontserte: need võivad olla seotud mõne läbiva liiniga ning kaasatud võib olla elav muusika, mõni tantsunumber, kuid artistide põhitegevuseks on taastoota perfektsust, mida on tuhandeid tunde proovisaalides harjutatud. Vaataja hüüab: "Hurra! Mina nii ei oska, sa oled osav ja seda on nauditav vaadata!"
- Lavastused, kus narratiiv on peamine. Eesti publikule kõige selgem näide on ehk 1980ndatel loodud Kanada trupp Cirque du Soleil, mis on mitmel korral ka Eestis esinenud. Nende lavastused on põnevad: rihmadega kinnitatud ja efektselt kostümeeritud artistid keerlevad lae all. Vaataja saab jälgida lugu, elada kaasa kõrgetasemelisel loodud illusioonile ja lõpuks saabub kauaoodatud *happy end*. Need on balletile omased, kerged, arusaadavad, lihtsalt jälgitavad lood. Siin sulanduvad tants, teater, video ja muusika. Tervikuna liigitaksin ma taolised lavastused mustkunsti valdkonda, kuna kõik tõine ja reaalne on varjatud ja peidetud.
- Lavastused, kus laval toimub reaalne tegu. Tsirkuse arengust lähtuvalt on need ilmselt kõige tänapäevasemad ning minule isiklikult ka kõige põnevamad. Enam ei ole tegemist reaalselt elust ümber jutustatud looga, selle jutustamisega läbi füüsilise soorituse. Saalis toimub tõeline kohtumine publikuga, kus mõlemad osapooled on ühes ja samas hetkes. Artist kohtub oma isiklike luude ja lihastega, tegeledes oma keha ja kõrva sees asuva tasakaaluteokese vahelise kommunikatsiooniga, ning publikul jäävad vaatamisest lihased kangeks.

Idealis on need olukorrad, kus nii lavalolija kui saalisviibija on päriselt kohal. Ma mõtlen kohalolu all seda, et päriselt tehakse hoojooksu, päriselt tõstetakse mõlemad käed üles ja hüpatakse, moodustatakse kehas tihe grupp, pööreldakse ja maandutakse jalgadele. Seda nimetatakse saltoks. Saltot on tehtud aegade algusest, kuid asi ei ole enam saltos. Asi on igas üksikus tegevuses ja nende jadas. Kui ei jookse, siis ei saa hoogu, kui ei tõsta käsi, siis ei hüppa kõrgele, kui ei hüppa, siis ei saa moodustada gruppi, kui ei moodusta gruppi, siis ei toimu pöörlemist ja kui ei siruta lõpus jalgu, siis ei maandu jalgadele. Seejuures ei tähenda hoojooks siin mitte midagi muud kui jooksu, mille eesmärgiks on anda hoogu. Salto ei tähenda unenäolise lendamise tahet. Publikule tehakse nähtavaks iga salapärane lüli ja see on jälgimist väärt.

Enam ei kasutata vanu nippe, kus tsirkuseartist teeskleb kaks korda ebaõnnestumist ja kui kolmandal korral trikk õnnestub, siis on publiku katarsis ülevoolav. Kui püüda analüüsida, miks üks etenduskunsti liik on nii kiiresti ja loetavalt arenenud, saab vaid nentida, et samas lavastuses ei ole võimalik esitleda kõrget füüsilist taset ja rääkida lugu, mis on välismaailmast sisse toodud. Lugu lõpetab alati füüsilise oskuse presentatsiooni ja trikk katkestab loo. Varem mainitud sisu ja vormi vastandus on küll kadunud, vahepeal asendunud kontseptsiooniga, kuid kuidas mõtestada tänapäeva?

Uus tsirkus ja arengud ühiskonnas

Kui püüda paigutada tsirkuses aset leidvad arengud ühiskondlikku konteksti, siis saab tõdeda, et tsirkusel on väga eriline viis näha ja kogeda maailma. Inimesed tunnevad üha suuremat puudust kogukonnast, siirusest, on segaduses, vahel hirmul, ootavad muutusi. Hollandi teadlased Timotheus Vermeulen ja Robin van den Akker (2010) on sellise olukorra sõnastanud tunde “metamodernismiks”. See tunne sisaldab kõike vahepealset: midagi võnkumise ja arutelu vahel, modernsuse ja postmodernsuse vahel. Seal on modernset entusiasmi ja postmodernset irooniast, lootust ja pettumust, naiivsust ja sügavat teadmist, empaatiat ja antipaatiat, ühtsust ja paljusust, totaalsust ja fragmentaarsust, selgust ja ambivalentisust.

Vaatajad tahavad laval näha kangelasi ja selle ootuse täitmiseks on tsirkusel suurepäraseid tööriistad kasutada. Kuid on ka vastupidi: tsirkus ise tahab näidata suurepärase keha ja füüsiliste võimetega kangelasi. Tsirkus on teinud seda läbi ajaloo ilma igasuguse häbitunde ja irooniata. Tänapäeval on publik aga targem, ta ei lähe kaasa illusioonidega. Tantsu, teatri ja tsirkuse vahepealne hübriid on end samuti ammendanud, sest vaataja tahab osa saada reaalsest professionaalsest teost. Küsimus, kas tsirkuseartist kukub trapetsilt alla, ei ole huvitav. Ta niikuinii ei kuku, see ei ole mingisugune hullude kamp ega friigi-*show*. Keegi ei lähe tänavale põnevusega, kas ma jään täna auto alla või mitte. Palju põnevam on panna tähele, kuidas asjad kulgevad, lugeda koode ja süsteeme, nendes osaleda, neid veidi nihutada, neid ise luua. Seda saab pakkuda tänapäevane tsirkus läbi kehaliste oskuste ning objekti ja inimese suhte kehtestamise. On põnev jälgida, kuidas kurikas liigub, mida peab tegema inimese käsi, et olla täpselt õigel ajal õiges kohas, kuidas saab võimalikuks kurika trajektoor ja millest see sõltub. See ongi tõeline reaalsus ja kohalolu. Küsimus ei ole selles, mitu saltot tehakse, vaid miks, millal ja kuidas seda tehakse ning mis see kõik tähendab.

Kes tahaks sõita autoga, mis on natuke nagu jalgratas?

Ma räägin tsirkusest, andes endale aru, et lugejateks on tantsuinimesed. Pean tõdema, et siin ei ole mitte mingisugust vahet, sest ei ole olemas vastandust tsirkuse ja tantsu vahel või teatri ja muusika vahel. Igas elusorganismis, nii nagu ma ühte etenduskunsti valdkonda näen, on jälgitavad mõttesuunad ja arengud. Tants, teater ja tsirkus ei ela vaakumis, ühiskondlikest arengutest sõltumatuna. Täpselt samasuguseid suundumusi kui tsirkuses on märgata tantsumaailmas või maailmas üldse. Oluline on, et sarnaste mõtetega tegelevad kunstnikud saaksid kokku ja arendaksid dialoogi. Kõigi etenduskunstnike ees on teiste küsimuste kõrval täna ka needsamad küsimused: mis loom see keha on, kuidas ma sellega tegelen ja miks ma seda teen? Need küsimused ei ole enam salajase ja privaatse prooviruumi teemad, vaid avalikuks aruteluks etenduskunstide laval.

Kui püüda tulevikku mõtestada, siis on meie sõbralikus etenduskunstide maailmas mõned ohud. STLi sünnipäeva puhul välja antud raamatus kirjutas Madli Pesti (2015: 43), et sõna “etenduskunst” kasutamist toetab hübriidsuse mõiste, mis omakorda vastab kunstide performatiseerumisprotsessile lääne kultuuriruumis alates 1960. aastatest. Selline hübriidiseerumine on paratamatu ja põnev. Ei ole mingeid puhtaid žanre ega liike, vaid

erinevaid väljendusvorme pakkuv segunemine. Multimeediumlik etenduskunst ei eelista väljendusvahendina liikumist ega sõna, videot ega heli, vaid kohtleb neidi kõiki võrdse aupaklikkusega.

Kes tahaks sõita autoga, mis on natuke nagu jalgratas, elada majas, mis on natuke nagu koerakuut, ja juua vett, mis on natuke nagu kokakoola? Võib-olla me elamegi maailmas, kus tahetakse endale meest, kes oleks natuke ka naine. Minule ei ole taoline hübriidiseerumine põnev. Leian, et iga üksik kunstnik peaks seisma tugevalt oma väärtuste eest, minema sügavuti, mitte moodustama hübriide ja sulatama kokku monstrumeid, mida määravad meile ette rahastajad ja preemiatega jagajad. See, kuidas kriitikud, teoreetikud ja poliitikud oma sõnavara ja süsteemidega järele jõuavad, on juba nende asi. Loojad loovad meie maailma, mõtestajad mõtestavad tagantjärele. Tsirkusetegijad täidavad tsirkuse sõna sisuga. Tulevikus võiks võrdse aupaklikkusega kohelda nii tsirkust kui tantsu, nii heli kui sõna, aga see ei tähenda, et need peavad samal ajal ja samas kohas eksisteerima või ei tohi ajas muutuda.

Kasutatud kirjandus

Vermeulen, Timotheus, Van den Akker, Robin 2010. Notes on Metamodernism. – Journal of Aesthetics & Culture, vol. 2;

<http://www.aestheticsandculture.net/index.php/jac/article/view/5677>

Pesti, Madli 2015. Eesti tantsukunst: nüüd ja →?. Sõltumatu Tantsu Lava, lk 43.